

מירי רוזובסקי

על הספרות – כאן ועכשיו

1.

מ אז שבעה באוקטובר ועד היום יצאו מאות כותרים שעוסקים במלחמה. הספר **יום אחד באוקטובר** (שכתבו יאיר אגמון ואוריה מבורך), שהיה הראשון, זכה להצלחה חסרת תקדים בשוק הספרים הישראלי. בשבוע הספר בשנת 2024 בתל אביב יוחד לספר הזה דוכן שלם, ותור של קונים התאסף בפתחו – מחזה השמור בשנים האחרונות רק לז'אנר של ספרי ארוטיקה ורומנטיקה. גם בשבוע הספר ב־2025 התאספו תורים מול הדוכן שבו חתם אלי שרעבי על ספרו (שעליו ידובר כאן בהמשך).

ספרים אחרים שעוסקים במלחמה (למשל, **קו התלם** של העיתונאי אמיר תיבון) מצליחים מאוד, ותורגמו כבר לשפות זרות. נדמה שעולם הספרות הישראלי, שכבר שנים ארוכות סובל מדכדוך ומהקטנת ערך, קיבל אפשרות למשמעות חדשה במצב המלחמה הארוך שהפך להיות המציאות שלנו.

הקולות הביקורתיים שאומרים כי ב"ספרות המלחמה" אין פרספקטיבה – צודקים. וכמוהם צודקים גם מי שאומרים כי תמלול עדויות אינו ספרות, וכתובה אישית על חוויה אישית (טראומטית וקולקטיבית ככל שתהיה) – אינה כתיבה פואטית, כלומר אינה פואטית במובן הידוע, המסורתי, המוכר. אבל אולי זה העניין: אולי הספרות העכשווית לא יכולה לענות על התנאים הידועים, ה"קלאסיים" של אומנות בכלל ושל כתיבה בפרט. אם הספרות העברית היא קול – היא לא יכולה אלא לצעוק (או ללחוש) את הבלבול, הזעם והכאב, את תוכניות העבודה המחוקות של הייאוש ושל התקווה, את הקושי להרים

את הראש מדי בוקר, את הקושי להירדם מדי לילה, את התחושה שאין מילים. שאין מובן. שאין משמעות (ואין ברירה). בשעה שהמָסָה הזאת נכתבת, הדם ממשיך להישפך, ועשרות ישראלים, חיילים ואזרחים, עדיין שבויים בעזה, כבר שנתיים ויותר. הספרות לא יכולה לשנות את העובדה המחרידה, המזוועה, הבלתי תפסת הזאת. אבל היא יכולה (וצריכה. כן, צריכה) לזעוק את העכשיו (במשמעות הפילוסופית של המילה וכן במשמעות האקטואלית, הניחרת שלה).

בשנות ה־30 וה־40 של המאה הקודמת הוקמו הוצאות הספרים "הקיבוץ המאוחד" "ספריית הפועלים" והוצאת "עם עובד". שלושתן (ועוד נוספות) נוסדו מתוך הבנה כי בנייתה של החברה העברית בארץ אינה יכולה להיות רק פיזית. "כפי שחברת העובדים אחראית על הקמת הארץ", אמר ברל כצנלסון, המייסד והעורך הראשון של הוצאת "עם עובד", שהוקמה בתמיכת ההסתדרות ומפא"י, "אחראית 'עם עובד' לתרבותו של העם". כחלק מאחריות זו ראתה "חברת העובדים" בתפקידה גם סיוע לסופרים עבריים וגם בנייה ושיקום של התרבות היהודית והעברית בארץ שבדרך.

נכון שבשנים ההן של המאה הקודמת לא היה נטפליקס ולא היו רשתות חברתיות, נכון גם שהאידיאולוגיה ההתיישבותית וההסתדרותית פשטה את הרגל בכל מובן אפשרי, ובכל זאת: אנשים כותבים וקוראים כי הרבה פעמים זו הדרך היחידה שלהם להבין את עצמם, כבודדים וכחברה. עוד אחת מההאשמות הנהוגות במקומותינו היא הקביעה שאנשים כותבים יותר מאשר קוראים. אולי יש בה אמת, אבל השיפוטיות שמתלווה לאמירה הזו מחמיצה את מקור המידע העצום, המידע הנפשי העמוק של התודעה הקולקטיבית. הספרות הישראלית היא הצצה לנפש הישראלית, וההצצה הזו אינה חייבת להיות נעימה, או מחמיאה, או מלטפת, היא פשוט אפשרות לראות, להבין ולהרגיש גם את מה שאין לו מילים. הספרות היא עדות למציאות באותה המידה שהיא בריחה ממנה. כי המעשה הספרותי (הכתיבה שלו והקריאה שלו) הם גם עדות וגם בריחה, והאיכות הפרדוקסלית של המעשה הזה היא מה שבגללו ספרות המקור לעולם לא תדעך – כי המרחב המעורבב של בריחה מהמציאות והתמודדות חזיתית איתה – כדרכם של מרחבי ביניים – הוא מקום פנימי של טרנספורמציה, של צמיחה, של היחלצות. וככל שהוא פנימי, באינטימיות המוחלטת של אדם ועצמו, הוא גם ציבורי, קולקטיבי, חברתי, כי הנפש שרוצה להבין ולצמוח, ולחלץ עצמה מהכאב, היא תמיד תבנית נוף מולדתה.

ישראל של היום, ישראל המודרנית, שמצויה במשבר הגדול בתולדותיה, היא חברה שנאבקת על חייה, וככזו היא צריכה את הרוח (כמו) אוויר לנשימה. לפיכך, לספרות הישראלית היום התפקיד החשוב והמהותי (ואפילו החירומי) שהיה לה מאז המאה הקודמת ועד היום – היא יכולה (וצריכה. ואף רוצה) לספר את הקול הישראלי, את הנרטיב האישי והקולקטיבי. הדבר נכון לספרי עדויות, לסיפורי גבורה, אבל נכון באותה המידה גם לטקסטים אישיים, לסיפורי אהבה, לסיפורים היסטוריים ודיסטופיים, לבלשים, לממוארים, לשירה, לספרי ילדים, ואפילו לטקסטים לא ספרותיים בהגדרה, דוגמת פזמונים – לכל חלק יש תפקיד בפאזל הגדול הזה, שהמכלול שלו גדול מסך חלקיו, ושאפשר לקרא לו פשוט: אנחנו.

2.

בשירו "נובמבר שבעים שלוש" כתב דן פגיס:

אתה מדבר בשפה עתיקה מאד.
מלפני חדש. מתה נשכחת.
כל נדרי המילים מאז
בטלים ומבוטלים.
אתה טורח לקיימם:
על כרחך
אתה נושא שמו לשווא.

כך בנובמבר 73, וכך גם היום: מלחמה-בתוך מלחמה-בתוך מלחמה. ימים-על ימים-על ימים שבהם אנחנו מדברים בשפה שכבר אין לה מובן.

החיים ממשיכים. אנשים מתפקדים. השפה ממשיכה להיות צינור להעברת מסרים. אנחנו עובדים. מתאהבים. רִבִּים. סוכן הביטוח שלי מבין כשאני מדברת איתו על "פוליסה". הילדים שלי מבינים כשאני אומרת "לילה טוב". אבל משהו מבפנים נקרע באופן אליים כל כך, עד שהתחושה היא כי השפה היא רק קליפה דקה שבתוכה אנחנו מתנהלים. מדברים על ביטוח, ומברכים אהבה, וכועסים ומתפייסים, וממשיכים ללמד, לחקור, אפילו ליצור – ורק התהום הפנימית שפעורה בין המובן לבין עצמו, בין כל מה שפעם האמנו בו, בין הבסיס הפשוט, האנושי, של החיים כאן ושל החיים בכלל – רק התהום הזאת ממחישה

שהשמות שבתוכנו, "אתה" או "הם", "קריאה" או "כתיבה", "מכתב". "ישראל". "מחר". "תקווה" – השמות הללו הם נדרים בטלים ומבוטלים. כי איך יכולה להיות משמעות למשהו בימים כאלה.

פגיס ענה בזמנו על השאלה הזאת בעצם כתיבת השיר. בדורקב הגלוי הזה שבין מותה של השפה לאפשרות לכתוב בה שירים, פגיס מנצח בנוק־אאוט. הנה השיר, חמישים שנה אחרי שנכתב, והוא חי ומשמעותי ומדבר עם קוראת מותשת ממלחמה אחרת. גם אלי שרעבי עונה על כך, בדרכו, בספרו **חטוף**. כמו כל "ספרות המלחמה" שהוזכרו קודם, גם ספרו של שרעבי אינו ספרות במובן הישן. זוהי עדות כתובה היטב שקשה להניחה מהיד. מונולוג בהיר, שוטף ומרגש בגוף ראשון, של אדם פרטי שהגורל (במלוא מובן המילה) הביא אותו ואת משפחתו להיות במרכז של המלחמה המדממת וההרסנית שבין ישראל לעזה. שרעבי, כידוע, נחטף בשבעה באוקטובר. רק כשחזר אחרי 491 ימים נודע לו שאשתו ובנותיו נרצחו באותו יום, וכי אחיו נהרג בשבי בעזה.

לכאורה, שאלת השפה, על משמעויותיה הפילוסופיות, הפואטיות והפסיכולוגיות אינה מעסיקה אותו כלל ברובד הגלוי של הספר, שאינו עוסק בשפה, לא במותה ולא בחייה – הוא עוסק בחיים ובמוות עצמם. בפרטים הקטנים, הקטנטנים של האנושיות ושל האנשים בתוך התנועה הגדולה, המחרידה של המלחמה. של המלחמות כולן.

הספר נפתח בתיאור יפהפה ומכמיר לב של השגרה והנאיביות בבוקר שבעה באוקטובר:

ליאן התקינה אפליקציה שמתריעה על צבע אדום. אני לא אוהב את האפליקציות האלה, הן מלחיצות את כל הבית, אבל ליאן התעקשה. ההתרעות מעירות אותנו. (...) אנחנו לא מבוהלים. זה לא הסבב הראשון שלנו. בקיבוץ בארי כבר היו לא מעט סבבים. גם כשהטילים לא נוחתים בבארי, אנחנו תמיד רואים את היירוטים ומכירים היטב את הקולות. בתוך הממ"ד אנחנו מדליקים את הטלוויזיה ומבינים שהפעם יש אירוע גדול יותר, ויש התרעות בחלקים גדולים מהארץ. זה לא רק בעוטף. למרות זאת אני לא נלחץ, וכשיש הפסקה בהתרעות אני יוצא מהממ"ד כדי להכין שתייה לליאן והבנות. ליאן, כיאה למי שהגיעה לישראל מאנגליה, הנחילה לנויה וליהל את החיבה לכוסות התה עם שחר, טקס שאי אפשר לפתוח את היום בלעדיו (מתוך ספרו של אלי שרעבי, **חטוף**, עמ' 9).

רק על הפסקה הזו אפשר להתעכב עוד ועוד. אי־האהבה ל"אפליקציות" ש"מלחיצות את הבית". טקס ה"תה עם שחר" גם בשחר השחור הזה. היעדר הבהלה והלחץ. התמונה המשפחתית השלמה, הכמעט שלווה, גם בבוקר הזה. אבל ההתעכבות של שרעבי על כל פרט ופרט מהרגעים הקטנים הללו שלפני האסון, לפני הידיעה שעומד להגיע אסון כל כך נורא, הבחירה לספר את הספר שלו בגוף ראשון ובזמן הווה – ממחישות כי רק לכאורה שרעבי אינו עוסק באותו דו־קרב סמוי שפגיס עסק בו, שכל כותב עוסק בו, למעשה. כי הבחירה לכתוב את הספר כך, כמונולוג דיבורי, שוטף ושקוף, משקפת אמון ואמונה בכוחה של השפה, ביכולת שלה לספר סיפור עם התחלה ואמצע וסוף. השפה של שרעבי אינה מתפתלת, אינה מתעתעת, היא שפה שעוקפת את המוות ואת העולם העכשווי שבנוי על דיס־אינפורמציה ועל פייק. היא פשוטה כמו טקס התה עם שחר. היא אומרת: יש משמעות ומובן, התחלה ואמצע וסוף גם לכאוס; היא אומרת אפשר לראות מעבר גם מתוך המקום האפל ביותר; היא אומרת, נאיביות אינה טיפשות, היא כוח; אנושיות אינה חולשה, היא מרחב מוגן.

הספר מסתיים בביקורו הראשון של שרעבי בקברים של אשתו ושל בנותיו:

השדות מסביב זוהרים, שקטים, הרקיע תכלת מתוחה, ציפורים מצייצות. אני מתפרק בבכי. לא מנסה לעצור. אסנת מחבקת אותי. אני כורע על ברכיי, לא רואה שום דבר. הכל מטושטש, השמיים, הנוף, המצבות האחרות, הדמויות שהגיעו איתי. הכל נעלם. יש רק יהל, נויה, ליאן. אחרי ארבעים דקות אני אומר לאסנת: 'קדימה, נלך'. היא מביטה בי במבט שואל. 'זה בסדר', אני אומר לה, 'נלך'. אני מסמן לכולם, זהו, נגמר, אוסף את עצמי ומתחיל לצעוד לאט לכיוון היציאה מבית העלמין. זוהי התחתית. ראיתי אותה. נגעתי בה. עכשיו החיים (שם, עמ' 234).

ספר שמתחיל בחיים ומסתיים בהם – ובתוכו כל המוות והאימה והזוועה שבעולם, שבעולם הזה, שבעולם שלנו, שבמציאות הזאת שלנו. אם כצנלסון חשב שלהנהגה הצינונית יש תפקיד גם בבנייה הפיזית של הארץ וגם בבנייה התרבותית, שרעבי אומר לנו למעשה שהכתיבה, היכולת לספר את הסיפור של עצמך, יכולה לחלץ אותו (וגם אותנו) מלפיתתם של הבזבז והייאוש והשנאה.

”אסור לגדל ילדות בארץ הזאת”, כותבת יערה שחורי בספר השירים שלה **הזמנים הרוועדים שלנו**, שיצא השנה.

אסור לגדל ילדות בארץ הזאת,
והנה הן גדלות.
אסור לגדל ילדים
והנה ילדים.
כל הצווים מופרים
כל ההסכמים בטלים (מתוך ”צווים”).

אבל מן הצד האחר, הנה הבת שלי, שבדיוק חזרה מטיל ארוך בארצות המזרח הרחוק, לקחה אותי השבוע להופעה ב”בארבי”. המקום היה מלא עד אפס מקום בילדים, כמוה, שגדלו בארץ הזאת והפכו לאנשים צעירים ויפים, למרות הצווים ולמרות האיסורים, וכולם שרו עם רותם בר אור:

מי יבנה את העתיד אם לא אנחנו מי
מי יבנה את העתיד אם לא אנחנו מי
מהאדמה החרבה הזאת נצמח
אני רוצה לנטוע עץ בתוך הלב שלך
בתוך הלב שלי
אם לא אנחנו מי
ימגנט את האביב והזהב
אם לא אנחנו מי יאהב
אם לא אנחנו מי
אם לא אנחנו מי

לאלבום של רותם בר אור קוראים ”מה יש לפחד מהאביב”, ואי-אפשר שלא לחשוב על ההדהוד לשירו של דוד גרוסמן, שמסביר בדיוק מה יש לפחד מהאביב. אבל הנה משהו שמעודד מעבר לתוכן: גרוסמן כותב שיר שהופך לפזמון שרותם בר אור, שמארח במופע את אביתר בנאי, מתייחס אליו (במודע או לא). אין יותר גבולות בין סוגות. אין גבוה

ונמוך. השירה היא פזמון, והפזמון הוא פרוזה, הפרוזה היא סיפור חיים, וסיפורי החיים של הזמן הזה מתעלים על כל דמיון ועל כל דיסטופיה. ובכל זאת, עומדים מאות ילדים שגדלו כאן ושרים "מי יבנה את העתיד אם לא אנחנו. מי".

4.

"אתה נושא שמות לשווא", כתב דן פגיס; "הימים ימי תפילה", כתב רותם בר אור; "וכל הזמן הזה הוספנו להתאהב", כתבה יערה שחורי; "ואת ואני היודעים, ונורא הדבר שרק הוא לא", כתב דויד גרוסמן; "אין חלל ריק בין שירי לביני" כתב אביתר בנאי; "ועכשיו החיים", כתב אלי שרעבי. הנה השירה לוקחת לפידים ומאירה את הנפש. את החושך הפנימי. הנה הספרות מחזיקה את האפשרות להחזיק משמעות וסיבה, טעם לחיים בכלל ולחיים כאן בפרט. הנה האומנות הופכת להיות אבן יסוד גם בחורבן שלנו וגם במה שייבנה. הנה סיבה להאמין בטוב. לרצות להמשיך.

ד"ר מירי רוזובסקי, ראשת התמחות חממת כתיבה, מכון מופ"ת, עמיתה בינתחומית ומרצה, מכון תל־אביב לפסיכואנליזה בת־זמננו.

דוא"ל: miri889@gmail.com